

A bűnbánati nap magyar protestáns liturgiátörténeti vonatkozásai és utolsó élő emléke Erdélyben

A jelenkori protestáns köztudatban a közösségi, istentisztelettel és esetleg böjtöléssel egybekapcsolt bűnbánatnak kétféle alkalma ismeretes. A legáltalánosabban az egyházi év ünnepeit megelőző, az ünneplésre való felkészülésben szerepet játszó adventi, illetve nagyböjti időszakot tartják számon, amikor az egyéni bűnbánat és böjtölés mellett sajátos bűnbánati jellegű istentiszteleteket is tartanak. A közösségi bűnbánat másik ismert alkalma az úrvacsora vételét megelőző bűnbánati istentisztelet és közösségi gyónás, melynek sajátos magyar református úrvacsorai kegyességre jellemző formája az úrvacsora vételét megelőző bűnbánati hét. A közösségi bűnbánat gyakorlatának mindkét formája üdvtörténeti vonatkozású, megtartása az üdvösségre néz, hiszen célja a bűnbocsánat elnyerése a közösségi bűnbánat gyakorlásában részt vevő egyén számára. Az ilyen jellegű alkalmak megtartását az egyházi, illetve felekezeti felsőbbség rendelte el és szabályozta.

Európa-szerte évszázadokon át létezett a közösségi bűnbánatnak egy másik változata is, melyet nem az egyházi, hanem a világi felsőbbség rendelt el a hatáskörébe tartozó minden felekezetnek. Az ilyen kiemelt közösségi bűnbánati vagy penitenciális napokat már nem üdvtörténeti eseményekhez kapcsolták, hanem a világi vezetők a bűnbánat elrendelésével válaszoltak az adott régió (város, megye, ország) aktuálpolitikai krízishelyzetére (török, tatár, labanc), a természeti csapásokra vagy járványokra (tűzvész, árvíz, földrengés, üstökös megjelenése, pestis). Mindaddig, amíg a krízishelyzetet, a csapást, Istennek a bűnökért való büntetéseként értelmezték, a felsőbbség által elrendelt bűnbánati napoknak az volt a célja, hogy elhárítsák Isten haragját a közösségről, visszanyerjék az ő kegyelmes segítségét, szabadítását, megmenekülés esetén pedig az, hogy hálát adjanak a szabadulásért, illetve kérjék Isten oltalmát a jövőre nézve. A megnevezett cél érdekében az illetékes hatóság (országgyűlés, városi tanács) meghatározta a bűnbánati napok számát (hány napig, milyen napokon), szabályozta, hogy a bűnbánati napokon hány prédikációs istentiszteletet, hány (általában litániával, szabadulás esetén Te Deummal egybekötött) könyörgést tartsanak, illetve hogy milyen módon tartsák meg a böjtöt (szigorú önfegyelem, nyilvános szórakozás, tánc, italo-

---

* Benkő Timea 1973. október 9-én született Nagybányán. Tanulmányait Máramaroszigeten végezte, majd a marosvásárhelyi Református Kántor-Tanító Képző Főiskolán tanult. Teológiai tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte (1994–1999), 2001-ben tett lelkesítő vizsgát. 2000 óta a kolozsvári teológiai intézet tanára. 2009-től a Lipcsei Teológiai Fakultás doktorandusza, doktori értekezését gyakorlati teológiából, liturgiából írja. Kutatási területe liturgika, liturgiátörténet, himnológia.

zás eltiltása, kocsmák bezárása). A penitenciális naphoz gyakran fogadalom is kapcsolódott (pl. a napot évenként megtartják).¹

A bűnbánati és könyörgőnapok jelensége a nemzetközi kutatás előterébe került az utóbbi évtizedben.

A nemzetközivé bővült nagy-britanniai kutatás keretein belül 2007 óta vizsgálják a világi hatalom részéről elrendelet bűnbánati és könyörgőnapok hagyományának angliai, skót, walesi és ír példáit.² Németországban 1994-ig országosan bűnbánati és könyörgőnapot tartottak az egyházi év utolsó vasárnapját megelőző szerdai napon, azóta már csak Szászországban hivatalos munkaszüneti nap, a többi tartományban továbbra is egyházi, de nem állami ünnepnap. Éppen az országos bűnbánati nap megszüntetésével, illetve csak egy tartományban való érvényben maradásával kapcsolatban felmerült kérdések kapcsán a németországi bűnbánati napok liturgiátörténeti feldolgozásával az utóbbi években két doktori disszertáció is foglalkozik.³

A szakirodalom Erdély és Magyarország történetében is tud néhány nemzeti vagy országos könyörgésnek nevezett bűnbánati nap elrendeléséről és megtartásáról,⁴ néhány esetben ismert az országos könyörgés alkalmából írt és másolatokban terjesztett imádság is.⁵ Az egyes településekre vonatkozó penitenciális napokról elszórtan olvashatók utalások a nélkül, hogy nyilvánvalóvá válna, hogy ez nem elszigetelt vagy ritka jelenség, hanem Európa-szerte elterjedt gyakorlat volt. Hogy magyar viszonylatban mennyire feledésbe merült a bűnbánati nap jelentése, jól szemléltetik az erről a napról szóló, de magának a jelenségnek az értelmezésén fennakadó tanulmányok. A *Magyar néprajz* című kiadványnak a népi vallá-

---

¹ „Bűnbánati és könyörgőnap” szócikk, In: Rupert Berger, *Lekipásztori liturgikus lexikon*, Vigilia Kiadó, Budapest 2008. 66.; Karl Dienst, „Buß- und Bettage” szócikk, In: *Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG)*⁴, Bd.1, (2008 Ungekürzte Studienausgabe), Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 1998. 1900–1903.; Ludwig Schmidt, „Buße VIII. Kirchliche Buß- und Bettage” szócikk, In: *Theologische Realenzyklopädie (TRE)* Band 7, De Gruyter Verlag, Berlin 1981, 492–496.

² A nagy-britanniai kutatásról ld. Fazakas Gergely Tamás: Kora újkori „nemzeti” imádságok nemzetközi összefüggésben: országos könyörgés és közösségi bűnbánat Bethlen Gábor idején. In: Bogár Judit (szerk.), *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba 2012, 73–74.; Fazakas Gergely Tamás: Országos könyörgés, nemzeti böjt és keresztes háború 1849 nyarán. A kortárs és az utólagos értelmezések egy nemzetközi kutatás kontextusában. In: Bényei Péter – Gönczi Monika – S. Varga Pál (szerk.), *„Szirt a habok közt...” Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press, Debrecen 2014, 302–304.

³ Maïke Neumann a bűnbánati nap Rhainland tartományi vonatkozásairól írta doktori disszertációját. Maïke Neumann: *Der Buß- und Bettag. Geschichtliche Entwicklung - aktuelle Situation - Bedingungen für eine erneuerte Praxis*. Neukirchener Verlagsgesellschaft, Neukirchen-Vluyn 2011; A Lipcsei Egyetem Teológiai Fakultásán a bűnbánati nap szászországi hagyományáról doktorál Annette Gruschwitz.

⁴ A Bethlen Gábor 1619-es hadjáratahoz és 1620-as királlyá választásához kapcsolódó, valamint az 1848–49-es szabadságharc ügyéért elrendelt 1849. május–júniusi bűnbánati napokról vö. Fazakas Gergely Tamás: *Kora újkori „nemzeti” imádságok...*; ill. Fazakas Gergely Tamás: *Országos könyörgés...* (ld. 2. lábjegyzet).

⁵ Bethlen Gábor országlásáért mondandó imádságról vö. Fazakas Gergely Tamás: *Kora újkori „nemzeti” imádságok...* (ld. 2. lábjegyzet). Az 1849-es szabadságharcért mondandó könyörgésről vö. Fazakas Gergely Tamás: *Kora újkori „nemzeti” imádságok...*, 306–308.

sossággal foglalkozó kötetében például a széki Bertalan-napi bűnbánati napot „barock katolicizmusból a protestánsokhoz átszivárgott” szokásként értelmezik, pedig a szokás kialakulása és népszerűvé válása évszázadokkal megelőzte a katolikus barokk korszakot.⁶ A téma kutatója, Fazakas Gergely Tamás is bizonytalan a gyakorlat általános elterjedését illetően. Az 1849-es országos könyörgés kapcsán egyrészt hangsúlyozza, hogy a bűntöt és könyörgést meghirdető rendeletet kísérő *Magyarország minden hitfelekezetű lelkészeihez* című emlékeztető iratban arra biztatja a lelkészeket, hogy maguk gondoskodjanak a rendelet betartásáról, és ne várják az egyházmegyei hatóságok felszólítását, amint ez a szokásos módon, „rendes formákhoz” ragaszkodva történni szokott.⁷ Bár az emlékeztető szöveg „rendes formákról”, tehát általánosan szokásban lévő és ismert eljárásról szól, Fazakas ugyanebben a tanulmányban mégis annak a véleményének ad hangot, hogy a rendelet kibocsátásának idején a 19. századi Magyarországon már kikophatott a köztudatból a közösségi bűnbánat és bűjt gyakorlata, „hosszú ideje nagyrészt ismeretlen volt az efféle kezdeményezés”.⁸

Tanulmányomban röviden ismertetem a bűnbánati és imanapok eredetét, jelentését. Majd rátérek az Erélyben elrendelt bűnbánati napok kérdésére. Ezek között részletesebben kitérek az 1658-as és 1717-es török-tatár dúlás alkalmával meghirdetett bűnbánati napokra és az egyes helyi tanácsok által ugyanabban az időben elrendelt bűnbánati napokra vonatkozó rendeletekre, illetve az alkalmak istentiszteleti rendjének rekonstruálására (Kolozsvár, Nagybánya, Szék). A 20. század elején elszigetelten még találkozunk helyi szintű fogadalmi nap jellegű bűnbánati és könyörgőnapra vonatkozó rendelettel. Mint egy eltűnt kegyességi forma utolsó emléke, a bűnbánati naphoz kapcsolódó történeti adatokat dokumentálja az 1717-es tatárjárás pusztításának emlékére Bertalan napján Széken évenként máig megtartott bűnbánati nap.⁹

A bűnbánati és imanapok fajtái, eredete, jelentése

Bűnbánati vagy bűjti, vezeklőnapok minden vallásban fellelhetők. Az őszvetségi zsidó hagyományban is több formája ismeretes a közösségi bűnbánatnak

---

⁶ „A barokk katolicizmusban népszerű fogadalmi ünnepek átsugároztak a protestánsokra is. A székiek (Szolnok-Doboka m.) *Birtalan napján* (aug. 24.) gyászöltözetben háromszori templomozással – eredetileg bűjttel – emlékeztek a települést elpusztító 1717-i tatár betörésre.” Vö. Egyházi ünnepek és jeles napok, In: *Magyar néprajz* nyolc kötetben (Folklór 3), Akadémiai Kiadó, Budapest (1988–2002), VII. kötet: Népszokás, néphit népi vallásosság. (Protestáns egyházas néphit és magatartásformák fejezet, A vallásos élet színterei és gyakorlata alfejezet) 474–476, <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/327.html> (Megnyitva: 2016. március. 18).

⁷ Fazakas Gergely Tamás: *Kora újkori „nemzeti” imádságok...*, 307.

⁸ Uo. 305.

⁹ A széki Bertalan-nap hagyományán kívül egyelőre egy református gyülekezetről tudunk, melyben megmaradt egy fogadalmi napként megtartott bűnbánati és könyörgőnap. Ósz Sándor Előd hívta fel a figyelmem arra, hogy az erdélyi Szederjes településen az 1924. június 15-én jégverést követően bűnbánati és könyörgőnapot fogadott a faluközösség, hogy elnyerjék Isten könyörülő segítségét, és a pusztítást követően megszabaduljanak a hasonló természeti csapásoktól. Az eredetileg közösségi bűnbánat és bűjt céljával kezdeményezett napot ma gyülekezeti napként ünneplik, de istentiszteleten még mindig megemlékeznek a falut sújtó egykori eseményekről.

és böjtölésnek. Ezek között az egyik legjelentősebb ünnepnap az évenkénti engesztelés napja (jom kippur), melynek célja, hogy a hívő zsidókat megtérésre vezesse szigorú szombatnapi tilalommal, bűnbánattal, böjtöléssel, engesztelő áldozat bemutatásával. A jom kippur mai liturgiájában is megjelennek ezek az elemek: ezen a napon semmilyen munkát nem végeznek, az egész napot a zsinagógái közösségben töltik szigorú böjtöt tartva, olvassák az írásokat, főként Áron áldozatáról szóló részeket (3Móz 19) és Jónás könyvét.¹⁰ További megtérést célzó böjttel egybekötött vezeklési napok a szükség idején megtartott bűnbánati napok, melyeken Isten bűnbocsátó irgalmáért könyörögtek a templomban önmegtartóztatással, böjttel, gyászruha felöltésével (Bír 20,26; 1Sám 7,5 skk.; Jóel 1,13). Végül pedig a közösségi bűnbánat harmadik típusa a jeruzsálemi templom pusztulása utáni időben rendszeresen, minden év negyedik, ötödik, hetedik és tizedik hónapján megtartott böjti napok (Zak 8,19).¹¹

A keresztények bűnbánati gyakorlata az ószövetségi zsidó, valamint a pogány-római hagyományból alakult ki. Már a korai egyházban ismerték a hétközi böjti napokat. Rendtartásokban is rögzítették a szerdai (Jézus elárulásának napja), valamint a pénteki (Jézus kereszthalálának napja) böjtölést, mely azt a célt szolgálta, hogy felkészítsen a feltámadás napjának hetenként való megünneplésére (Didache 8,1). Ezekon a stációs böjtnek (Stationstage) is nevezett napokon szigorúan böjtöltek, önvizsgálatot tartva bűnbánatot gyakoroltak (megtérés), és a böjti napot igeliturgia zárta.¹² Az idők folyamán a nyugati egyház felhagyott a szerdai böjti nap megtartásával, ehelyett a pénteki napon kívül a szombati böjtölés szokása terjedt el, míg a keleti egyház megmaradt a szerdai és pénteki böjtölés szokásánál. A böjtölésre kijelölt napok története és hagyománya (szerda, péntek, szombat) ismét jelentőséggel bír majd, amikor reformáció korától kezdve bűnbánati és könyörgőnapokat rendelnek el a világi hatóságok.¹³

Ma már kevésbé ismert, hogy az egyházi évhez kapcsolódó bűnbánati és böjti napok kapcsolatban állnak az évszakok kezdetével nagyjából egybeeső évnegyedi böjti napokkal is. Rómában a 8. század óta Quattuor tempora napjai (ieiunia quattuor temporum) az évnegyedek kezdeti hetének szerda, péntek és szombati napjaira elrendelt böjti napok, melyeket magyarul, a latin megnevezés magyarítása révén kántorböjtnak is neveznek.¹⁴ Ezekon a negyedévenként sorra kerülő napokon böjtöléssel egybekötött könyörgéseket tartottak, alamizsnát osztottak, hogy Isten áldását, a termés védelmét kérjék a következő negyedévre, és hálát

---

¹⁰ Karl Dienst: *i. m.* 1900; „Engesztelés napja” címszó, In: Herbert Haag, *Bibliai lexikon*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója; Budapest 1989, 361–363.; „Engesztelés napja” szócikk. In: Bartha Tibor, *Keresztény Bibliai Lexikon*. I. kötet. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest 1993, 385–386.

¹¹ Karl Dienst: *i. m.* 1900.

¹² Maike Neumann: *i. m.* 55.; Karl Dienst: *i. m.* 1900.; „Stáció” címszó. In: Rupert Berger: *i. m.* 428.

¹³ Maike Neumann: *i. m.* 55. Ludwig Schmidt: *i. m.* 493.

¹⁴ A kántorböjtről ld. „Évnegyedes idők” szócikk, In: Rupert Berger: *i. m.* 129–130.; Karl-Friedrich Wiggermann, „Quatember” szócikk, In: *RGG⁴*, Band 6., Mohr Siebeck Verlag (UTB), Tübingen 2003, 1863.

adtak az elmúlt negyedévben megtapasztaldásért, a jó termésért.¹⁵ Az évnegyedes böjti napok eredete vitatott. Kapcsolatban állhatnak az ószövetségi évenkénti rendszeres szintén négy böjti nappal.¹⁶ Mivel azonban a keleti egyház nem ismeri az évnegyedi böjt szokását, valószínűbb, hogy pogány-római gyökerekre vezethető vissza. Egy 6. századi feljegyzés szerint már I. Callixtus pápa (217–222) böjtöt rendelt el az év három szombatjára, mégpedig a gabona, a bor és az olaj idejére, ezért feltehető, hogy az évszakok kezdetére (illetve végére) előírt kántorböjti napok a három pogány-római aratási ünnep (gabona, olaj és téli vetés) hatására alakultak ki.¹⁷ VII. Gergely pápa 1078-ban tette a kántorböjt napjait a négy évszak kezdetére, a megjelölt hetek szerda, péntek és szombati napjaira. Ennek megfelelően a tavaszi kántorböjti napokat a hamvazószerda utáni héten, a nyári kántorböjtöt a pünkösöd utáni héten tartották, az őszi böjti napokra a Szent Kereszt felmagasztalása (Exaltatio crucis, szeptember 14.) ünnepe utáni héten, valamint a téli kántorböjtre advent harmadik hetében került sor.¹⁸

A közösségi bűnbánatnak a nyugati keresztény gyakorlatban elterjedt harmadik formája a tanulmány témáját is adó világi hatóságok által elrendelt bűnbánati és könyörgő, illetve hálaadó napok. A közösségi kegyességgyakorlásnak ezen rendkívüli alkalmi nem kizárólag a kereszténységre jellemzők. Már a kereszténység bevezetését megelőző időkből olvashatunk államilag elrendelt bűnbánati napokról (feria piaculares), melyeket a pogány római uralkodók akkor rendeltek el, ha az országot valamilyen veszély, háború vagy járvány fenyegette. Ha figyelembe vesszük a történeti háttérrel, valószínű, hogy a felsőbbség által elrendelt későbbi keresztény bűnbánati és könyörgőnapok közvetlenül a pogány-római gyakorlatból és kevésbé vagy csak közvetve a bibliai példából eredeztethetők, ahol szintén találkozunk nem vallási vezetők által elrendelt közösségi bűnbánattal (2Krón 20).¹⁹

Mi a lényege és szerepe a gyülekezeti közösségben böjttel, bűnbánat gyakorlásával és imával megtartott bűnbánati napoknak? Az általános bűnbánat célja az egyén üdvösségének elnyerése, viszont ennek a kegyességgyakorlásnak semmilyen hatása nincs a közösségre nézve. Ezzel szemben a közösségi bűnbánati és könyörgőnapok nemcsak az egyén, hanem a teljes közösség életére kihatnak. Ezt a különbséget Maïke Neumann három jellemző vonásban összegezi.²⁰

A rendszeres, tehát meghatározott időkből sorra kerülő közösségi bűnbánati napoknak (stáció böjt, évnegyedi böjt) van egy, az egyéni bűnbánaton, a naponkénti Isten-kapcsolaton túlmutató célja, mint például az, hogy felkészítsenek bizonyos ünnepekre. Ezért került az évnegyedi böjti napok közül kettő a fő ünne-

---

¹⁵ Füzes Ádám: *Liturgika segédfüzet a skabellumokra és vizsgákra való felkészüléshez* (belső használatra), II. Félév, III. Füzet, 80. http://liturgika.htk.ppke.hu/leirasok/lit_2_jegyzet_fuzet3.pdf

¹⁶ Lásd 12. lábjegyzet.

¹⁷ Maïke Neumann: *i. m.* 55–56.; Rupert Berger: *i. m.* 129.

¹⁸ Rupert Berger: *i. m.* 140; Az évnegyedes idők meghatározott napjai többször is módosultak, legutóbb a II. Vatikáni zsinat határozatainak következtében. A tavaszi böjti napok húsvéti előkészülethez, a téli pedig a karácsonyi előkészülethez kapcsolódnak. Vö. még Maïke Neumann: *i. m.* 56–57.

¹⁹ Maïke Neumann: *i. m.* 57.

²⁰ Maïke Neumann: *i. m.* 58–60.

pet megelőző időszakra (advent és nagyböjt). A bűnbánati napoknak ez a jellege a stációnapoknak a vasárnap megünneplésére felkészítő szerepére is emlékeztet.

A rendkívüli bűnbánati és könyörgőnapok esetében külső esemény (háború, járvány stb.) határozza meg a napot, ezért az ilyen napokon a jelenben a közösség létét fenyegető pusztítástól való szabadulásáért imádkoznak, és nem az egyént a bűneiért a másvilágon fenyegető büntetés elhárításáért.

Végül pedig a harmadik közös vonás, hogy a bűnbánati napok a közösségre tekintenek. Nemcsak azért, mert a teljes közösségtől elvárják, hogy részt vegyenek benne, hanem mert a cselekmény célja maga a közösség: a közösség élete, jóléte, háborúból való szabadulás vagy a jó termésért való könyörgés, a termék pusztulásának elkerülése (ld. évnegyedi böjt), illetve a közösség felkészítése a méltó és lelki megújulást hozó ünneplésre (stáció böjt).

Adatok a rendkívüli bűnbánati és imnapok történetéből

Az előző részben röviden bemutatott rendkívüli bűnbánati és imnapokról megállapítottuk, hogy nem keresztény fogantatásúak, hanem a pogány-római szokás hatására kerültek át a nyugati kereszténység gyakorlatába. A reformáció egyházai bírálták ugyan a középkori egyház bűnbánati gyakorlatát, különösen annak meritorikus jellege miatt, mégis a biblikus értelmezést megerősítve átvették mind a nagyböjti időre, mind a kántorböjti napokra, illetve a rendkívüli esetekben elrendelték a bűnbánati napok gyakorlatát is.

Az egyre erősödő török fenyegetés miatt 1532-ben Strasbourgban elrendelt közösségi bűnbánati nap és könyörgés az első olyan protestáns bűnbánati nap, amelyről adataink vannak arra nézve, hogy ténylegesen meg is tartották.²¹ A bűnbánati napot a római hitet védő V. Károly Habsburg császár rendelte el a birodalom minden kereszténye számára a török fenyegetése miatt. Miután 1532. július 23-án a császár békét kötött a protestáns rendekkel (nürnbergi vallásbéke), a strasbourggi protestánsok is csatlakoztak a rendeletnek engedelmességekhez és pl. Strasbourgban, Ulmban és Augsburgban is elrendelték a bűnbánati napot.²²

A szintén Strasbourghoz kötődő katekizmusban (1534) Bucer már olyan, rendszeresen megtartandó könyörgőnapokat írt elő, melyeket különleges veszélyhelyzettől függetlenül is megtartottak a meghatározott napokon. A kölni egyházi rendben (Kirchenordnung) azonban már mindkettőről írt: szükség idején rendkívüli bűnbánati és könyörgőnapok tartását szorgalmazta, de javasolta, hogy minden hónap valamely szerdai vagy pénteki napján rendszeresen tartsanak könyörgőnapot, böjtöléssel, bűnbánat gyakorlásával.²³

---

²¹ Már korábban is van tudomásunk protestánsok körében elrendelt bűnbánati napokról, viszont ezek esetében nincs adatunk arra nézve, hogy valóban eleget tettek volna a rendeletnek. Ilyen rendeletet találunk általános szükség, nyomorúság esetére a *Reformatio Hassiae* (1526) és a *Lüneburgi ediktum* (1527) szövegében. Vö. Karl Dienst: *i. m.* 1901., valamint Maïke Neumann: *i. m.* 65.

²² Karl Dienst: *i. m.* 1901., Maïke Neumann: *i. m.* 65.

²³ Maïke Neumann: *i. m.* 65.

Kálvin valószínűleg a Bucer által Strasbourghban elkezdett könyörgőnapok hatására vezette be Genfben a szerdai napokon megtartott bűnbánati és imanapot. A rendtartásában a könyörgés, a közbenjáró imádság és a bűnbánat mellett a böjtölést²⁴ is átvette Bucertől (Genfi Agenda 1542²⁵) Kálvin a rendtartásban ezt írja: jó dolog, ha hetenként egy napot arra rendelnek, [...] hogy azon imádkozásokat és könyörgéseket tartsanak az idők szükségletei szerint, háborúk, járványok stb. ellen.²⁶

Luther Márton neve is kapcsolódik a protestáns bűnbánati nap történetéhez. Amikor 1529-ben a török Bécset fenyegette, Luther felszólította lelkészbarátait, hogy hirdessenek meg gyülekezetükben közösségi böjtöt és bűnbánatot, hogy megszabadulhassanak a török veszélytől, amelyet a nép bűnei miatt haragra gerjedt Isten szabadított Európára.²⁷ Ugyanebben az évben átírta a középkori könyörgést, a Mindenszentek-litániát, és kihagyva belőle a szentek segítségül hívását, a Szentháromság-Istenhez esedező könyörgést formált belőle. A Buda eleste után 1541-ben kiadott *Vermahnung zum Gebet wieder die Türken* című iratában (Intelem a törökök elleni könyörgésre) már egy sajátos könyörgő istentiszteleti liturgiát is felvázolt.

Bűnbánati nap istentiszteleteinek liturgiája

Hogyan és miként ünnepelték a bűnbánati napot? Erre vonatkozóan nagyon szűkszavúak a közösségi bűnbánatot elrendelő határozatok. A középkori egyházban nem volt a bűnbánati napra összeállított külön istentiszteleti forma, a reformáció egyházaiban pedig különbözőek voltak az istentiszteleti rendtartások. A középkorban a horák vagy napszaki imaórák rendjét követték a bűnbánati napok istentiszteletein, később inkább a főistentisztelet némileg módosított liturgiája szerint zajlott a bűnbánati nap istentisztelete. Amennyiben a vasárnapi főistentisztelethez kapcsolódva tartották meg a bűnbánati napi könyörgést, többnyire úgy alakították a rendtartást, hogy az istentisztelet szokásos elemeit kiegészítették a bűnbánati naphoz illő elemekkel, például a litániával. A másik megoldás az volt, hogy lerövidítették, és a nap jellegéhez igazították a megszokott vasárnapi liturgiát. Nyilván ez a megoldás megtörte volna a vasárnap örvendező (feltámadás napja) jellegét, és főként olyankor volt alkalmas, amikor a bűnbánati és könyörgőnaphoz egyben a hálaadás is társult, például egy veszély elmúltát követő könyörgőnapon. A reformáció korát követően kialakultak a bűnbánati napnak sajátos istentiszteleti formái, melyekben sokkal inkább kifejezésre jutott a nap sajátossága, ezek azonban tartományonként, régióként változtak. Az ilyen saját-

²⁴ A genfi rendtartásban még nem említi a böjtöt, az Intitúcióban azonban a könyörgőnap szerves részeként ír róla. Vö. Maïke Neumann: *i. m.* 65–67.

²⁵ Genfer Gottesdienstordnung (1542), In: Calvin-Studienausgabe, hg. v. E. Busch ua., Bd. 2, Neukirchen-Vluyn 1997, 147. k. Idézi Maïke Neumann: *i. m.* 66. Bolyki szerdai imaóráként említi. Vö. Bolyki János: *Az imádkozó Kálvin*, Református Zsinati Iroda Sajtó Osztálya, Budapest 1985, 115–122. Itt közli az imaóra imádságainak magyar szövegét, köztük Kálvinnak a könyörgőnapra megfogalmazott bűnvalló imádságát is.

²⁶ Magyarul Bolyki János: *i. m.* 116.

²⁷ Martin Brecht: Luther und die Türken. In: Bodo Guthmüller-Wilhelm Kühlmann: *Europa und die Türken in der Renaissance*. Max Niemer Verlag, Tübingen 2000, 16.

tos bűnbánati napi istentiszteleti rendtartások formája általában egyszerű: könyörgésből, igeolvasásból és igehirdetésből, litániából, valamint nyilvános bűnvallásból („közönséges gyónás”) állt.²⁸

Kálvin genfi ágendájában a bűnbánati és könyörgőnap istentiszteletének rendje is hasonló az előbb vázolt mintához: vasárnapi közgyónás (bár szerdán tartották az imnapot!), igehirdetés, hosszú bűnvalló imádság, (Kálvin külön az imnapra könyörgésre szövegezte meg), majd az imádság utáni résszel a vasárnapi liturgia rendje folytatódik.²⁹ A szerdai imaórát reggel nyolc és tíz óra között tartották, melynek során név szerint is imádkoztak a szenvedőkért, rászorultakért, a gyülekezeti tagokért, idegenekért és más országok keresztényeiért. Ezeken az imnapokon a genfieknek *felnyílt a szemük a világkereszténység testvérisége dolgai iránt*.³⁰ Kálvin bűnbánati és könyörgőnapra összeállított rendtartásának hatása nyomon követhető a franciaországi hugenották, valamint a holland reformátusok bűnbánati és könyörgőnap istentiszteleti rendjében, valamint a böjt szigorúan vételében is. Bár a hollandiai exulánsokból 1549–1550-ben alakult és 1553-ban feloszlott londoni menekültgyülekezet is a kálvini mintát követte, az ottani sajátos politikai helyzet miatt (a városvezetés nem támogatta a gyülekezetet), a könyörgőnap elrendelését nem a városi tanácstól várták, hanem azt a gyülekezet lelkésze, az elöljárói, a vének hirdették meg.³¹

Német nyelvterületen és lutheránus gyülekezetekben azt a hagyományt vizslik tovább a bűnbánati és könyörgőnapokon, amelyet Luther javasolt az 1541-es *Vermahnung*ban. Ez szerint a bűnbánati és könyörgőnap istentisztelete alkalomhoz választott zsoltárokból (köztük a 79. zsoltár), a litániából és a török elleni könyörgésből állt (a Luther-féle *Türkengebet*).³²

A magyar protestáns ágendák közül Samarjai János foglalkozott ágendájában a közösségi bűnbánat és böjtölés alkalmával.³³ Miután az I-II. bekezdésben arról beszél, hogy az egyházi vezetők tiszte bűnbánati és böjtölési alkalmakat meghirdetni a *közönséges nyomorúság idején* (azaz a közösséget sújtó nyomorúság idején), a fejezetet a bibliai példákkal vett indoklással zárja.³⁴ A III. részben arról ír, hogy miért fontos a bűnbánati napokon az istentiszteleti közösségen kívül, a magánéletben, a magánháznál folytatni a bűnbánatot, majd ehhez kapcsolódva a IV. bekezdésben felsorolja, hogy keresztény embernek a bűnbánati napokon mitől kell megtartóztatnia magát.³⁵ A böjtölésről az V–VI. bekezdésekben szól,³⁶ és ér-

---

²⁸ Karl Dienst: *i. m.* 1902–1903.

²⁹ Bolyki János: *i. m.* 116–122.

³⁰ Bolyki János: *i. m.* 103–104.

³¹ Maike Neumann: *i. m.* 68.

³² Martin Brecht: *i. m.* 23.

³³ XVIII. Az közönséges Penitentia tartásról es böjtölésről, In: Samarjai János, *Az helvati valláson levő Ecclesiáknak egyhazi ceremonijokról es rend tartasokról valo könyvetske...*, Brewer, Lőcse 1636, (RMNY 1654) 137–141. Kimondottan a bűnbánati és könyörgőnapról 138–139. Az ágendáról vő. Kathona Géza: *Samarjai János gyakorlati teológiája*, (Theológiai Tanulmányok, 61) Debrecen 1936, 206–214.

³⁴ Samarjai János: *i. m.* 138.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 139.

dekes módon nem ajánl egy bizonyos napot erre, hanem véleménye szerint *mindaddig, míg a nyomorúság tart rajtunk, mindaddig sanyargatjuk magunkat böjtöléssel*. Ugyanitt említi a kántorböjtöt is („esztendő által a négy Kántorban”), mint amihez nem fontos ragaszkodni. A VI. bekezdésben Samarjai megállapítja, hogy mit jelent a cselekvő böjtölés: böjtölés közben szüntelenül szolgálni, imádkozni, gyónni (bűnvallás) és az úrvacsorával élni. A VII. bekezdésben a fogadalomtételről beszél mint a protestánsok által is gyakorolt, a bűnbánatot és a böjtölést kiegészítő cselekedetről. A gyakorlat bibliai hátterét Jákób fogadalmában (Gen 28,20–22) és Sámuel anyjának, Annának példájában adja meg (1Sám 1,10–11).³⁷ A fogadalomtétel érdekes eleme a bűnbánati és könyörgőnapnak. A könyörgő istentiszteleten tett fogadalom alkalmával a gyülekezet tagjai általában arra kötelezték magukat, hogy életüket megjobbjítják azért, hogy Isten haragját ismét a közösségre ne vonják. Ezenkívül szokás volt a krízishelyzet megszűntekor (nagy csapást követően vagy éppen szabadulás alkalmával) megfogadni, hogy a veszedelem idejét lezáró bűnbánati, könyörgő- és esetleg hálaadó napot évenként megtartják. Az ilyen évenként ismétlődő, gyakran napjainkban is megtartott bűnbánati és könyörgőnapokat fogadalmi napoknak nevezik.³⁸

Erdélyben meghirdetett bűnbánati és könyörgőnapokról

Az országos bűnbánati és könyörgőnapokról az országgyűlés, majd később a Gubernium határozott. A határozat hivatali úton jutott el az egyházak országos vezetőihez, a püspökökhöz, majd ők szólították fel a hatáskörükbe tartozó eszereket, hogy továbbítsák a rendeletet a gyülekezeti lelkészeknek. A következőkben ismertetünk néhány országos bűnbánati és könyörgőnapra vonatkozó országgyűlési határozatot a háborúk, török-tatár fenyegetés időszakából, az 1657–1660 közötti évekből. Ezek után röviden felvázolunk három példát arra, amikor ugyanabban a krízishelyzetben egy-egy település vezetősége, az országos könyörgéseken kívül további napokat rendelt el 1653–1759 között a bűnbánat és böjt gyakorlására, azért hogy elhárítsák a közösségre leselkedő veszélyt.

Bűnbánati napokra vonatkozó erdélyi országgyűlési határozatok

Gyulafehérvári országgyűlés – 1657. június 12.

Barcsay Ákos 1657. június 4-én országgyűlést hirdetett Gyulafehérvárra június 12-re. Szilágyi Sándor összefoglalásként ezt írja az országgyűlésről: *Az országgyűlés a kitűzött időben megtartatott. Az ott hozott végzések bizonyítványai a leverő hangulatnak, melyet a naponként érkező rossz hírek ébresztettek. Mindenek előtt a haragvó Isten megengesztelésére böjtöt rendeltek el, s szigorú büntetést szabtak azokra, kik azt nem tartották meg.*³⁹ A országgyűlés rendeletének 1. cikkelye fogalmazza meg a bűnbánati és könyörgőnap megtartásának részleteit:

---

³⁷ Uo. 139.

³⁸ „Fogadalmi szokások” címszó In: *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/F/fogadalmi%20szokasok.html> (Megnyitva: 2017. március 24.)

³⁹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE) 11, 253.

1-mo. Az S[zents]eges Isten mostani felháborodott állapotokban külömb külömb hírekhez képest eleinknek dicseretes áhítatos szokásokat akarván követnünk, áhítatos könyörgéssel akarván engesztelnünk és bőjtöléssel: végeztük, hogy ennekutána az esztendőben esendő és következendő Szent Margit asszony napig minden vasárnapot kétszeri predikatio hallgatással, kétszeri könyörgéssel, estvélig való étlenséggel, itlansággal való bőjtöléssel egész országul megiljük mindennemű Isten ellen szitkozódásokat, muzsikákat, vasárnapokon estvéig borárulás is az eddig való tilalom és edictum szerént, megtilalmozván.⁴⁰

Besztercei országgyűlés – 1659. február 26. – március 18.

1659. február 3-án egyetemes országgyűlést hirdettek Besztercére. Az országgyűlésre február 25-én érkezett a fejedelem, Barcsay Ákos, az országgyűlést február 26-án kezdték meg istentisztelettel, és kijelentették, hogy aznap semmi mást nem tesznek, Istennek szentelik a napot. A beszámoló szerint a rendek részt vettek az aznapi három istentiszteleti alkalmon.⁴¹ Másnap megkezdődött az országgyűlés munkája, amelynek napirendi pontjai között elsőként azt javasolták, hogy a vasárnapot megünnepeljék, és az istenkáromlókat megbüntessék.⁴² Végül március 18-án került sor a törvények megvitatására, ahol a javaslatot el is fogadták. A határozatokban az I. artikulus: *Az úr napjának megszenteléséről, és az nem régen kezdett káromló szitkozódásoknak nemeinek büntetéséről* címet viseli. Megemlítették a korábbi bünbánati és könyörgőnapokról szóló országgyűlési határozatokat (1619, 1653), valamint hozzátették, hogy idő hiányában a kérdés részletes megtárgyalását a következő alkalomra halasztják, a bírák addigi alkalmazzák a korábbi határozatokat.⁴³ A határozat megfogalmazása jól szemlélteti a bünbánati és könyörgőnapok jellegét, amelyekkel Isten haragját kívánták elhárítani az országról:

Értjük kegyelmes uram az Nagyságod propositiójának első részét, az úr napjának megszenteléséről, melyet mi is országul agnoscolván igen méltónak ítéljük ez ebbéli Nagyságod méltóságos kivánságát annyival inkább, hogy mindenképen látjuk rajtuk az istennek haragját mind ebbéli s mind más sok egyéb bűneink miatt. Nem tagadhatjuk azt is kegyelmes urunk, hogy az mostani üdőt majd szorosnak nem ítélnők ez dologról való discussióra, holott sok nehézségek az religióra nézendők (noha sokaktól urgeáltattak) e mostani gyűléseinkről kételenség alatt elébb halasztottuk. Azonban ezen isten napjáról megszenteléséről eléendő articulussink existálnak, volt eddig is héja csak az gondviselés.⁴⁴

---

⁴⁰ Uo. 286.

⁴¹ Az országgyűlési beszámoló részletesen leírta az istentiszteletek és könyörgések menetét is. Vö. EOE 12, 158–159.

⁴² EOE 12, 159.

⁴³ EOE 12, 220.

⁴⁴ Uo.

Segesvári országgyűlés – 1660. július 5.

1660. július 5-ére országgyűlést hívtak össze Segesvárra, ahol többek között országos böjt tartásáról döntöttek.⁴⁵ Fennmaradt Barcsay Ákos helytartóinak 1660. július 5-én kelt körlevele, melyben minden szerdára böjtöt és háromszori könyörgést rendeltek el.⁴⁶ A rendelet szövege így hangzik:

*Istentől sok jókat kívánunk Kegdnek megadatni. Egész országúl látván istennek külön-külön látogatásit magunkon, illendőnek ítéltük, hogy ő felsége szívét magunk megalázásával könyörgés és bötélés által keressük; aminthogy azért az magyar ecclesiákban is meg vagyon parancsolván, úgy Kegdet is intjük mindenütt maga inspectiója alatt levőn ecclesiákban hirdessen minden szeredára böjtöt, úgy, hogy az hetedszaki szokott könyörgések és praedicációk peragáltatván, az bötélésre rendeltett napon háromszor az templomban felgyülekezzenek az isteni szolgálatra minden rendek, az nap minthogy mindenféle ételtől, úgy külső dolgozástul magakat megtartoztassák, hogy istennek ellenünk fellobbant haragját igaz poenitentíánk és magunk megalázása által csendesíthessük. Isten tartsa meg Kegdet jó egészségben.*⁴⁷

Kolozsvári országgyűlés – 1697. március 9. – április 13.

Az 1697-es kolozsvári országgyűlés két cikkulusa is foglalkozik a bűnbánat és kegyesség kérdésével. A 23. cikkulus az *Innep szentelésről* címszó alatt az általános keresztény ünnepek megtartásának komolyságáról, valamint kijelölt bűnbánati és könyörgőnapokról rendelkezik. Az cikkulus szerint 1697. május 1-jével kezdődően minden hónap első napja bűnbánati nap, napi háromszori templomi könyörgéssel, az istentiszteletek lejártáig szigorú böjtöléssel, és egész napos munkaszünettel, minden szórakozástól való önmegtartóztatással.⁴⁸ Érdekes megfigyelni, hogy ez alkalommal ismét hálaadó jelleggel tartják meg a könyörgő és böjti napot. A rendelet azt is megszabja, hogy milyen büntetésben részesülnek azok, akik nem tartják magukat a rendelethez.

*Articulus 23. Innepszentelésrül. Hogy Isten ő felsége mind ennyi fegyverzörgés és szüntelen való félelem között édes hazánkat eddiglen csudálatosan megtartotta, azért ő felségének szüntelen való hálaadással tartozunk. Azért [...] innepi szentelésre rendeltük az holnapoknak első napját, az esztendő forgása alatt, elkezdvén a die primo Maji proxime affuturi. Akik penig ez végzésünkkel helyére háromszor el nem mennének, addig ételtől, italtól magát nem abstinenceálná, annál inkább részegségre, tánczolásra vagy valami rabotas munkára adná magát, azon helynek papja és esperestje tartozzék az ecclesiából bizonyos ideig kitiltani és az ecclesiában ecclesia követés nélkül nem admittálni; ha mely oláh esperest, pap vagy oláhpüspök ez ellen cselekedni comperiáltatik, eo facto az is papi, esperesti vagy püspöki officiumától amoveáltassék. Az hol ezeken a napokon sokadalmak szoktanak esni, azok is tilalom alatt legyenek és más napra transferáltassanak, végeztük.*⁴⁹

⁴⁵ EOE 12, 45.

⁴⁶ EOE 12, 442

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ EOE 21, 291–292.

⁴⁹ Uo.

Az országgyűlés 26. cikkulusa pedig külön tárgyalta az istenkáromlás bűnét és annak büntetését.⁵⁰

Erdélyi városok tanácsának bünbánati napokra vonatkozó határozatai 1653–1759 között

Nagybánya

Nagybánya esetében két alkalommal találkozunk a városi tanács olyan határozatával, mellyel a bünbánati és imnap megtartását rendelte el. Mindkét esetben hálaadó jellegű bünbánati napról van szó, amikor 1660-ban, 1661-ben és 1717-ben a török–tatár dúlás következtében a vidék igen sokat szenvedett, de maga Nagybánya városa szerencsésen megszabadult.

1661-ben Ali basa török seregének bosszújától a város megmenekült, ezért a város előljárósága elrendelte, hogy a város megmenekülésének emlékére minden augusztus 1-jén háromszor istentiszteletet tartsanak.

1717 augusztusában a tatár sereg özönlötte el Szatmár vármegyét, de Bagossy László Nagybánya közelében a sereget megtámadta, majd üldözőbe vette. A tatárok Szinerváralján keresztül, útközben pusztítva és rabolva húzódtak Ugocsa vármegye felé. Az esemény augusztus végén játszódott le. Egy évvel később, 1718. augusztus 21-én a csodálatos szabadulásra emlékező ünnepnapként a város ugyancsak augusztus 1-jét fogadta el, amelyet a református templomban háromszoros istentisztelettel tartottak meg.⁵¹

Kolozsvár

Jakab Elek Kolozsvár történetének ismertetésekor a városi tanácstól elrendelt bünbánati napról is említést tesz. 1653-ban még békében élt az ország, de a nyugalom csak viszonylagos volt, ugyanis a szomszédos országokban már érezhető volt a tatár fenyegetés.⁵² Ezért 1653. május 8-án a kolozsvári tanács böjtöléssel egybekötött bünbánati és könyörgőnap megtartását rendelte el. Jakab Elek így ír erről: *a szász férfiak látván az Istennek bűneikért haragra gerjedését, a szomszéd országokban való nagy indulásokat, meghatározta: hogy ezután mindennap háromszor legyenek a templomban könyörgések: reggel és este az eddigi szerint, reggeli 10 óra után az időhöz alkalmaztatott imákat jobb módon mint eddig; mendikánsokkal való, éktelen énekelteket, sípolásokat, hegedüléseket, táncolásokat és egyéb muzsikálásokat 12 frt büntetés alatt megtiltsanak, a lélekkel való káromkodást hasonlóképen.*⁵³

Miután az országgyűlés 1657. június 14-én elrendelte a bünbánati napot, a kolozsvári tanács június 21-i közgyűlésében elhatározta: *hogy mindennap háromszor legyen templomozás: reggel, délesten és könyörgésre 10 óraker.*⁵⁴

---

⁵⁰ EOE 21, 293.

⁵¹ „Fogadalmi szokások” szócikk in : *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/F/fogadalmi%20szokasok.html> (Megnyitva 2017. március 24.)

⁵² A körülményekről, Moldvának kozák és tatár támadásáról vö. EOE 11, 30–31.

⁵³ Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. kötet, Budapest 1888, 696.

⁵⁴ Uo. 666.

Kolozsvár határában 1658. szeptember 11-én tűntek fel a tatárok. Eredményes tárgyalások után szeptember 17-én sikerült váltságdíj ellenében a várost megmenteni a támadók pusztításától.⁵⁵ Szeptember 23-án a városi tanács elrendelte, hogy szeptember 24-én, keddi napon bűnbánati és ünnepnapot tartsanak a következő rend szerint: *a reggeli órán legyen prédikáció, 10-kor a mostani szomorúsággal teljes időhöz mért könyörgés, 1-kor ismét prédikáció, esteli 5-kor könyörgés, melyet minden vallásúak tartsanak meg, minden keresztény lélek harangozáskor felmenni tartozzék; [...] 6. Ez edictum és hetenként való inneptartás mindaddig fennmaradjon, valamíg a mindenható Isten ingyenvaló irgalmasságából rajtunk nyomorodott hívein megkönyörülés a kegyetlen tüzelő ellenségnek rajtunk való uralkodása meg nem szűnik.* Az szigorú bűjt mellett teljes munkaszünetet rendeltek el, megtiltották a vásárt, a bormérést és a mulatozást, illetve szigorú büntetéssel fenyegették a káromkodókat, cifrázkodókat stb.⁵⁶

Szék

Széken az utolsó tatárbetörés 1717. augusztus 24-én, Bertalan napján történt. A tatár seregek hatalmas pusztítást végeztek, rátörtek a templomba menekült lakosságra, elrabolták a templomi kegyzsereket, és mintegy 600 székit fogságba hurcoltak. Közülük néhányuknak sikerült megszökniük, másokat kivágtak, de sokan sohasem tértek vissza. A szerencsétlenséget követően a székiek esküt tettek Isten előtt, hogy erről a napról évenként megemlékeznek, s ezzel Széken augusztus 24-e fogadalmi nap lett. A fogadalom szerint háromszori istentisztelettel és bűjttel emlékeznek meg Bertalan napján. Idővel azonban Széken is megkopott a bűnbánati nap jelentősége. 1758-ban, egy újabb veszély kapcsán felelevenítették egykori esküjüket. 1759-ben a széki városi tanács előljárói és a református presbitérium Szentsimoni János irányításával megfogalmazta az ún. *Memoriálét*, amelyben az egykori fogadalmat átokformulával erősítették meg, és megfogadták, hogy ezután mindig megtartják a Bertalan-napot.⁵⁷

Ez városnak, mind az egész hazának is sok bűneiert a Szent Isten, a dühös pogány tatárral pusztító, rablás alá bocsátotta volt mások felett példásabb ítéletével ezt a bűnös helységet, melyből, midőn a kegyelmes Isten sokakat visszahozott, megszabadított, meggondolkozván azok a Jámborok, hogy Istenekhez a szabadításért háladatosságokat megmutassák, és megharagudott orcáját engesztelhessék ő Felségének az egész város és Eklézsia megegyezett akaratóból fogadást töttenek vala, hogy azt a napot, mely Birtalan névre iratok a kalendáriumban, fiuról fiúra, nemzettségről nemzettségre poenitentia tartásra szentelik, bűjttel és háromszori isteni szolgálattal az Istent engesztelik. De jaj, csakhamar elfeledkezének fogadásokról, elhagyák a meg-

⁵⁵ Az 1658-as tatárbetörésről. In: Erdélyi Országgyűlési Emlékek 11, 281–284.

⁵⁶ Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Budapest 1888, II. kötet 666–667. Idézi Nagy Géza: *Az erdélyi tatárjárás II. Rákóczi György korában*. In: Nagy Géza: *Akik a kősziklára építettek*. Kolozsvár 1937, 163.

⁵⁷ Székely Csilla-Katalin: „Gyásznaptól örömnappal” – a széki Bertalan-nap turisztikai vonatkozásai. A XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián bemutatott tudományos dolgozat, (Kolozsvár, 2010. május 14–16.), 16–17. http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/tur_szekely.pdf (Megnyitva 2017. március 25.)

írt Poenitentia fenntartását, mintha soha nem is lött volna. Midőn azért irának 1758-ba és esmét oly dühös tatárról való félelem rémíté országunkat és bűnös Helységünket, újólág felindította Isten némely Istenfélő keresztények által az egész várost és gyülekezetet az elaludt fogadásnak felállítására, a minthogy noha ez a gondolat a megírt Birtalan napja után jutott eszünkben, még is mind az által az említett 1758-dik esztendőben egy bizonyos úrnapján a böjttel és háromszori Isteni tisztelgetéssel való Poenitentiát Isten segedelméből elkezdettük, véghez is vittük, fogadván Isten előtt való buzgó esedezésünk között, hogy ennek utána *continuis semper temporibus*, míg Isten köztünk lakozik a megírt Bertalan napját a megírt isteni tiszteletnek rendivel buzgóságosan megtartjuk és hogy mindvégiglen megtartassék az ez után következőknek is buzgó indulattal átadjuk, az Istennek bosszuálló Itéletét elváltatni akarják. Mely hogy így mennyen véghez, jó Istenünknek kegyelmes segedelmét alázatos szívvel kérjük. *Nomine communi in consistorio Ecclae Reformatae Székiensis Extradit per Jurat. Cittis notarium Anno currente 1759 Die 4-ta mensis Februarii. Stephanum Győri.*⁵⁸

Adatok a bűnbánati nap tényleges megtartására Erdélyben

Adataink csak a nagybányai és a széki török-tatár betörés alkalmával elrendelt helyi bűnbánati és könyörgőnap tényleges megtartásáról vannak. Nagybányán 1753-ban még egészen biztosan megtartották a városi tanács által egykor elrendelt bűnbánati és imánapot. Fontos támpontot adnak erre nézve a nagybányai evangélikus gyülekezet presbitériumának (konventjének) 1753-as határozatai. A határozatokat Karrasz Lajos, nagybányai evangélikus lelkész jegyezte le az 1753-ban elkezdett kéziratos ágendájába.⁵⁹ Eszerint a bűnbánati napot Nagybányán kétszer tartották meg: az első augusztus 1-jén, a másodikat augusztus 31. előtti vagy a rá következő vasárnap.⁶⁰ A konvent határozata a liturgiát is magába foglalja. Hogy a bűnbánati napot valóban meg is tartották, igazolja az ágendában megörökített, erre az alkalomra megfogalmazott német nyelven fennmaradt imádság (*Zum Buss- und Bettag*).⁶¹ Az imádságot felvezető rövid szövegben olvasha-

⁵⁸ Uo. 31.

⁵⁹ *Mens et Manus Servitiis DEI st Ecclesiae Sacrata, Praesentem brevem satis tam[en] perspi[cata]m August: Conf: Eccles: Articul: Nagy Bannyens: Liturgiae Delineationem Proprio Calamo consignavit et pro Usu publico in Templo ad quotidianam normam Sibi, Vices gerenti ut et successori Pio ex Pectore Debite et lubens destinavit: Ludovicvs Gottlieb Christianus Carass. P. L. Caes: voc V: D: M: ab ano: 1749. I. Nov. conscriptum et collectum Ex Liturgiis Vetustate consumtis, ad Limam vocatis Ao: MDCCLIII 17. X br. Cb. Segv: Renov. MDCCLVII. 12 Junij.* Nagybányai Evangélikus Egyház Levéltára, D22. jelzet.

⁶⁰ „Prima et ultima Augusti, ob Tartaricam et Turcicam Invasiōnem Majoribus nostris summa devastatione et depraedatione, non minus in captivatione illatam; in hodiernum Diem, a Reformatis, et nostratibus solenni festo et abstinentia a cibis et profanis laboribus celebratur. Quarum ulteriorin [21] illam Dominicam qua proxima 1.mus 7bris [primus septembris], deleatus est, prios vero, quem cunque feriat Diem vel Dominicum, vel feriam secuidam bert. Quarts (?) semper eodem observatus Ordines.” Karrasz Lajos: *i. m.* 20–21.

⁶¹ Karrasz Lajos: *i. m.* 9–10.

tunk a török–tatár dúlás okán elrendelt két bűnbánati napról.⁶² Érdekes, hogy 1718-ban a városi tanács megerősítette a már 1661-ben augusztus 1-jére meghatározott bűnbánati napot, hozzátéve, hogy ugyanezen napon emlékeznek meg az 1717-es tatárbetörésről is. Évek múltával a két eseményről való megemlékezés mégis elválasztották egymástól, és már két külön napot rendeltek erre, augusztus elején és végén. A két időpont végül is összezseng a két szabadulás történelmi adataival, hiszen a török 1661. augusztus elején, míg a tatár 1717. augusztus 20-án fenyegette a várost.

Figyelemreméltó az ágendába lejegyzett, szintén a konvent által meghatározott liturgia, mely teljesen egyszerű, és követi a Luther-féle javaslatot. A bűnbánati ének után a lelkész az oltár felé fordulva imádkozza a kollektá imádságot a reggeli könyörgéssel. Következik a litánia a Kyrie eleison könyörgésekkel, melyeket váltakozva énekel a lelkész, a kántor, orgona és gyülekezet.⁶³

Bűnbánati és imnapok megszűnésének okai és az utolsó élő példa Erdélyben

Ha az említett bűnbánati napokat összeszámolnánk, rájönne, hogy elődeink egy év alatt sok ilyen bűnbánati napot tartottak. A szép kegyességnek azonban nem csak a vallási meggyőződés, netán lustaság miatt voltak ellenzői, hanem a nap megtartása ellen leginkább az anyagi kárvallottak tiltakoztak. Bizonyos értelemben érthető is, ugyanis ha nem vasárnapra tűzték ki a bűnbánati napot, akár minden hónap szerdáján, péntekén, ezenkívül az év egy adott napján, nem volt szabad dolgozni, kereskedni, muzsikálni. A szellemtörténeti hatásokon kívül leginkább ennek tudható be, hogy a 19. században a racionalizmus erősödésével egyre inkább elhagyták a bűnbánati napok megtartását, míg végül bizonyos régiókban teljesen elmaradtak. A szászországi evangélikusoknál napjainkban is hivatalos munkaszüneti nap a bűnbánati nap, de annak megszüntetéséről, elsősorban anyagi megfontolások miatt, évek óta vitáznak.⁶⁴

Erdélyben is hasonló okokra vezethető vissza a bűnbánati napok elmaradása. Jakab Elek jegyezte fel, hogy 1659-ben a szászfenesi határban szőlővel rendelkező kolozsvári gazdák panaszt tettek a fejedelemnél, hogy bár drága pénzen műveltetik szőlőjüket, mégis *a sok ünnep miatt gyakran napszámost nem kapnak, sőt az odavaló bírák a népet a munkától bírsággal tiltják, a miből nekik és a fejedelemnek is a dézsma-vesztés miatt nagy kára következik, kérték azért sérelmük orvoslását.* A megoldást a fejedelem abban látta, hogy megengedte a kolozsváriaknak, hogy a szászfenesi

---

⁶² „Jährliches Buss Gebeth am ersten Augusti nach der Früh-Predigt zu sprechen, wegen des grossen Elend und Jammers, den unsere Vor Eltern allhier in Nagy Banny, von Türcken, Tartarn ausgestanden, weßwegen von beyden Religionen Lutheranern und Calvinern ein Jährlich doppeltes Buß Fest angeordnet, nemlich der erste Augusti, und der Sonntag vor oder nach den letzen Augusti, welcher als denn der nächste Sonntag ist, an den ist auch Buß Fest und Gebeth.” Karrass Lajos: *i. m.* 7–8.

⁶³ Karrass Lajos: *i. m.* 21.

⁶⁴ Karl Dienst: *i. m.* 1902.

lakosokkal a vasárnapon kívül bármikor akadályoztatás nélkül megdolgoztathasák a szőlőjüket.⁶⁵

Kolozsvárról származik az az érdekes adat is, miszerint 1828. március 9-én a város első zenekara a város közgyűléséhez intézett levelében kérte, hogy *bőjti napokon és asztal felett zenélhessenek*, amit a közgyűlés meg is engedett a feltétellel, hogy ezeken az alkalmakon ne legyen tánc.⁶⁶

Széken mind a mai napig megtarják a fogadalmi napot bűnbánati és imanapként. Sokan ismerik az augusztusi széki Bertalan-napi megemlékezést, és az is ismeretes, hogy azt az 1717-es tatárpusztítás emlékére tartják meg. Arról viszont kevesen tudnak, hogy a széki példa egy régi, elfeledett kegyességgyakorlás utolsó ismert élő példája. Azért is érdekes a széki példa, mert az elfeledett ünnepnapokkal kapcsolatban mindig az a legfontosabb kérdés: valóban megtartották-e, és ha igen, miként és hogyan? Széken ma is három istentiszteleti alkalommal tartják meg a Bertalan-napi bűnbánati napot. A délelőtti istentiszteletet a vasárnapi prédikációs istentisztelet rendje szerint tartják, ahol hagyomány szerint általában vendéglelkész szolgál. Déli 12 órakor egy könyörgést tartanak, melyen felolvassák az ún. *Memoriálét*, a széki tanács és presbitérium 1759-ben hozott határozatát, miszerint visszaállítják a megkopott bűnbánati napot, és „átok alatt” meghagyják, hogy ezután Széken minden időnkig *megtartassék*. A *Memoriálé* felolvasása után a széki szemtanúk és túlélők 1759-ben összeírt vallomásait olvassák fel, majd elhangzik a 79. zsoltár, az *Örökidbe uram, pogányok jöttek* kezdetű ének széki sajátos változata: *Öröködbe Uram, pogányok jöttek, Meggyalázták kövét szent küszöbödnek. Kezük a várost halálra vetették, Utcáink sorát siralomná tették. Szolgáidnak testek, akik megölettek, Temetetlen maradtak vagy akik megölték Ételül vetették a mezei vadaknak. Hogy folyt a vér ottan, a szent, a drága, Kövér patakokban, mint a víz árja, Kővé dermedtünk nagy öldöklésre S nem maradt szívünk méltó temetésre. És porig alázva, részvétet a gyászba Nem találtunk senkinél, S ők gúnyoltak e tézste (?) Kárörömmel nézte Vesztüket mind aki él.*⁶⁷ Délután ismét istentiszteletet tartanak, egész nap böjtölnek, a vendégeket is böjtös étellel kínálják.

A széki bűnbánati nap egészen biztosan nem volt töretlenül a böjt és az imádság napja. A széki lakosok egy rétegének néprajzi gyűjtésekben közölt véleménye szerint a Bertalan-napon nem is a tatárpusztítás szörnyűségeire emlékeznek, nem gyásznap, hanem sokkal inkább hálát adnak a hazatért foglyokért.⁶⁸ Legutóbb a 2000-es évek elején a gyásznapot falunappá, népiünnepéllyé alakította át a falu világi vezetősége, koncertekkel, tűzijátékkal. Majd 2012-ben ismét visszaállították az eredeti böjti-bűnbánati napot.

Végül pedig néhány nyitott kérdés, amely a téma további kutatására indíthat. Felsoroltam néhány példát arra, hogy mikor, milyen alkalomból rendelt el az országgyűlés, városi tanács bűnbánati napot. Fontos volna megvizsgálni, hogy

---

⁶⁵ Jakab Elek: *i. m.* 698–699.

⁶⁶ Uo. 606.

⁶⁷ Móser Zoltán, Bertalan: augusztus 24. In: *Névviseletek*. IV. Pro Print Kiadó, Csíkszereda 2008, 118.

⁶⁸ Székely Csilla-Katalin: *i. m.* 82.

miként tükröződnek ezek a határozatok a zsinati jegyzőkönyvekben, gyülekezetek presbitériumi határozataiban? Az imádságok és prédikációk feltárása is érdekes színfoltja lenne a bűnbánati napok erdélyi hagyományának. Liturgikai szempontból még nyitott kérdés, hogy a szinte minden kéziratot protestáns graduálban megtalálható Litánia major és a Te Deum mennyire jutott szerephez a református és unitárius gyülekezetekben a bűnbánati napokon? És végül érdemes volna újragondolni, hogy mit tanulhatunk a régi bűnbánati napok szokásából, és vajon egy-egy krízishelyzetben lehetne-e hasonló gyülekezeti közös könyörgést tartani, és ha igen, akkor a mai viszonyokhoz alkalmazva milyen alkalmakon, milyen liturgiai elemekkel?